

UVODNIK : ODPIRANJE VELIKIH USTANOV - STANJE IN SANJE

175

EDITORIAL: THE REALITY AND DREAMS BEHIND
THE OPENING DOORS OF BIG INSTITUTIONS

Špela Razpotnik, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
spela.razpotnik@pef.uni-lj.si

Jana Rapuš Pavel, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
jana.rapus-pavel@pef.uni-lj.si

Pred vami je številka, ki postavlja socialno pedagogiko nekoliko bolj v osrčje procesov odpiranja velikih ustanov, posledično pa v vizijo njihovega zapiranja oz. vračanja obravnave duševnega zdravja iz velikih ustanov v skupnost. Doslej je v tem procesu naša stroka sodelovala sporadično in pri nekaterih vidikih, posebej pri vidiku prenove vzgojnih zavodov (npr. Dekleva idr., 1993; Kranjčan, 2012). Od tam naprej je bila bolj ali manj tiha podpornica na tem področju mnogo aktivnejše stroke, ki domuje na fakulteti za socialno delo, torej socialnega dela (glej npr. Rafaelič, Ficko in Flaker, ta številka).

Vendarle pa so bile vsebine, povezane s kritiko velikih ustanov in razvojem ter krepitevijo skupnostnih struktur ter oblik delovanja, ves čas močno prisotne v socialnopedagoški misli, pri pedagoškem delu oz. pri formaciji bodočih socialnih pedagoginj in pedagogov.

Ti so vsebine običajno vzeli zares, in tako se je na enem od avtonomnih študijskih krožkov na pedagoški fakulteti (DFB ali Diskusijsko-filmsko-bralni krožek) leta 2015 ob branju Hrastovških analov (1988) s prevodom Goffmanovih azilov, našega klasičnega čtiva s področja odpiranja ustanov, ki popisuje in analizira tudi dogajanje na taboru v Hrastovcu leta 1987, porodila ideja, da bi bil po 30 letih morda čas za ponovitev akcijskega tabora, katerega cilj bi bil poskus doprinosa k raztapljanju simbolnih ločnic med veliko ustanovo in njenim okoljem. To je bil vznik ideje, ki se je inkubirala in razvijala celo leto 2016 ter doživela vrhunec na poletnem taboru septembra 2016 (več o vsebini in poteku tabora lahko preberete v člankih, npr. Bilčić, Ločniškar in Sovdat, ta številka). Od takrat dalje je sledil proces evalvacije, analize doživetega in oblikovanja razmislekov, katerih večji del predstavlja posebna številka revije Socialna pedagogika, ki je pred vami.

Skupina študentk, študentov ter nekaterih zaposlenih, večinoma z oddelka za socialno pedagogiko ljubljanske pedagoške fakultete, je formirala akcijsko raziskovalno skupino, ki je leto dni posvetila snovanju tabora in vaji oz. preizkušnji raznolikih teoretskih paradigem, metod in pristopov na realnih zavodskih tleh.

Izbrali smo enega izmed slovenskih socialnovarstvenih zavodov za odrasle, ki ga zaradi varovanja osebnih podatkov udeleženi (predvsem stanovalk in stanovalcev) v tej reviji namenoma ne omenjamo poimensko, s katerimi nas je že od prej družilo nekaj izkušenj in iz teh izhajajoč vera, da bo sodelovanje z njimi lahko prineslo obojestranske koristi in posledično vznik česa novega. Vstopili smo v proces snovanja in priprave akcijsko-raziskovalnih ciljev. Naša ideja je bila, da bi sodelovanje zasnovali kar se da interakcijsko in da bi cilje ter vsebino sodelovanja črpali iz čim pogostejših stikov s stanovalkami, stanovalci ter zaposlenimi v zavodu.

Zares smo izvedli kar nekaj vzajemnih obiskov, kjer smo se uspeli kot obiskovalci postopoma potopiti v resničnost zavodskega vsakdana in obenem deliti košček svojega vsakdana s sodelavci iz zavoda. Obiskovanje in srečevanje nam je omogočilo medsebojno spoznavanje, po drugi strani pa smo člani in članice akcijske skupine vodili svoj ločen proces snovanja, razmislekov ter preizkušanja raznolikih zamisli glede procesa priprav ter tabora samega. Ena

od želja, ki pa se ni uresničila v tolikšni meri, kot je bil naš namen, je bila preko tabora zavod in življenje v njem kar se da preplesti z neposredno okolico, v kateri se ta nahaja.

Ko smo poskušali pogledati na življenje v zavodu kot na nekaj, kar naj bi bilo živo prepleteno s svojo neposredno okolico, smo bili pravzaprav deležni hladnega tuša. S strani skupnosti smo sicer dobili nekaj za nas ključne podpore (npr. s strani lokalnih tabornikov in še nekaterih drugih civilnodružbenih organizacij), po drugi strani pa smo naleteli tudi na odzive, ki so se od ideje odpiranja zavoda v skupnost aktivno ograževali, ali zgolj odzive, ki sicer niso bili aktivno odbojni, pač pa zelo zgovorni v svoji nezainteresiranosti. Lahko bi rekli, da so prav slednji glasniki sodobnega izražanja predsodkov (glej Ule, 2005), ki ni kričavo, ampak je prikrito, tiho, zavito v nezanimanje. In prav vplivati na tovrstno nezanimanje javnosti za teme zaprtih, na obrobja odmaknjenih ustanov in vsakodnevnega življenja ljudi, katerih edini dom so, je eden od ključnih namenov našega pisanja v tej številki Socialne pedagogike.

V letu snovanja, sodelovanja in priprav smo kot skupina doživeli najrazličnejše procese, učne situacije in tudi pretrese. Teme, o katerih smo brali in razmišljali v učilnicah fakultet, so dobile človeške obraze in tako postale resnične, utelešene. Doživeli smo pomen ugotovitev nekaterih kolegov, ki so podobne procese izkušali pred nami (npr. brezkompromisnost glede pomena svobode, odsotnosti prisile in zapiranja). Srečali smo se z mnogimi omejitvami in ovirami, ki pa jih (morda deloma tudi zaradi našega idealizma in delne slepote) prav vseh po vrsti ne gre pripisati posameznim stanovalcem, stanovalkam in morebitnim njihovim duševnim stiskam ali nezmožnostim, pač pa so bile prav vse ovire po vrsti sistemske. Če smo torej v procesu spoznavanja institucije naleteli na stiske, ovire ali zapreke, te niso bile vezane na posameznike, ampak na značilnosti sistema in njegovo inertnost (glej npr. članek Janeza Kaca v tej številki), ki obstoječe strukture vzdržuje ter se lahko zunanjemu opazovalcu ali opazovalki zdi samoumevna.

Četudi je bil čas bivanja ob zavodu kratek, je format tabora (s ključnimi principi, ki smo jih v njem uresničevali, kot so anti-avtoritarnost, skupno odločanje, dogovori namesto pravil) vseeno omogočil, da smo v nekatere od teh samoumevnosti vnesli nekaj

karnevalskega nereda (glej npr. članek Lucije Klun v tej številki) in jih rahlo zamajali. Nekatera pravila inertnega sistema smo celo zavestno prekoračili, s časovnim zamikom pa presenečeni ugotovili, da so prekoračena pravila v očeh nekaterih zaposlenih pomenila ravno pomemben doprinos tabora (npr. prevažali smo gibalno ovirane stanovalce z lasnimi vozili, četudi smo s tem prekršili pravila ali vsaj priporočila s strani zavoda; za nazaj, ob evalvaciji, pa je bilo videti, da so se prav te poti nekaterim od zaposlenih vtisnile v spomin kot pomembni premiki oz. dosežki tabora). Ob tem je potrebno povedati, da več omejitev nismo prekršili, ampak smo jih vzeli za dane. Pogosto smo se zavoljo zavezanosti miroljubnosti ter politiki malih korakov izognili direktni konfrontaciji z vidiki delovanja ustanove, ki so se nam zdeli sporni, kar nam je pravzaprav omogočal paralelni, deloma avtonomni prostor (tabor je stal ob zavodu), ob tem pa smo se nekateri od nas prepoznali v besedni zvezi umetnika Marka Breclja, ki je s koncertom prišel gostovat na tabor in ki svoje umetniške provokacije imenuje kar »mehki terorizem«.

Tabor, ki smo ga živeli, je v prvi vrsti dajal prednost ustvarjanju atmosfere domačnosti in skrbi za sobivanje, »družinski atmosferi«, varnosti in socialnosti. V paralelnem prostoru in času smo ustvarjali »pristajališča« in skupne prostore brez potrebe ustvarjanja »za t. i. trg ali novega sebe« ter ob tem skupaj izkušali, kako se v tovrstnih pogojih ljudje lahko spreminjamo. Tabor je ustvarjal mesto in priložnosti, kjer je bilo možno začeti razmišljati o sebi v okolju sprejemanja, nudil je možnost socialne bližine, izmenjave in ustvarjalnosti, brez obveznosti druženja ali nujnosti proizvodnje nečesa. Tovrstna pozitivna izkušnja je razvidna iz sprti dokumentiranih refleksij in evalvacije udeleženih ter omenjena tudi v nekaterih prispevkih avtorjev ter avtoric v tej reviji. Doživeli smo izkušnjo, da so stanovalci in stanovalke spregovorili o tem, kaj si resnično želijo v svojem vsakdanjem življenju, a takšne aspiracije se lahko zavrtijo samo kot »sanje«. Vsakdanji stiki in pogovori z ljudmi so naše sodelovanje obarvali vizionarsko. Ljudje so spregovorili o družini, osebju, socialnih odnosih. V vsakdanjih pogovorih smo jih ob odpiranju tem spodbujali, podpirali, krepili njihove upanje in sanje, ob tem pa odkrivali vlogo in pomen takega vizionarskega

sodelovanja. Izkusili smo, da tovrstno sodelovanje predstavlja velik izziv tradicionalno prevladujočemu pristopu, ki pogosto zanemari izkušnje, samoopredelitve, želje, izbire in lasten nadzor stanovalcev in stanovalk nad svojim vsakdanjim življenjem, kar trči ob neupoštevanje temeljnih človekovih pravic in zanemarja vidike sodelovanja v skupnosti, samozagovorništva ter krepitev sposobnosti za polnopravno in aktivno državljanstvo.

Naša spoznanja ne nazadnje kažejo, da lahko tudi tako zasnovana izkušnja odpiranja ustanov spodbudno doprinaša k zametkom sprememb ali vsaj nekoliko mehča sicer sistemsko usidrane in ustaljeno organizirane formalne strukture. Izkušnje, ki ostajajo po taboru, pa omogočajo, da prizadevanja v smeri povezovanja, odpiranja in nadaljnega sodelovanja s stanovalci in stanovalkami ostajajo živa in poganjajo procese povezovanja naprej.

V času, ko ima stroka glede oskrbe na področju duševnega zdravja jasno razdelane smernice in obsežno znanje glede preobražanja velikih ustanov v skupnostne oblike podpore (glej npr. Zaviršek idr., 2015; Flaker idr. 2015), je politični vidik deinstitucionalizacije še vedno izjemno fragmentiran in brez jasne enotne smeri. Zavodom je naloženo veliko tudi nezdružljivih zahtev, ki naj bi jih izpolnjevali, od česar so nekatere naloge socialnovarstvene, druge pa povsem azilske narave, v funkciji varovanja družbe pred člani, ki naj bi bili nameščeni v »varovane oddelke« zavodov. Žal pa je poimenovanje teh oddelkov zavajajoče; njihov namen namreč ni toliko varovanje ljudi, ki so v njih zaprti, kot je varovanje družbe pred na videz motečimi člani. Varovani oddelki pa so le pokazatelj širšega, represivno obarvanega družbenega ozračja. Zunanje zahteve in pritiski zato pogosto onemogočajo še tako visoko strokovna prizadevanja zaposlenih različnih strok, ki na področju zavodov delujejo. Razlog več, da se tema odpre v širšem strokovnem krogu ter širši javnosti in da jo različni segmenti (tudi) socialnopedagoške stroke prepoznajo kot ključno temo sedanjega časa. V nasprotnem primeru lahko mine še 30 let do naslednjega tabora, ki bo vključeval nove okrogle mize o duševnem zdravju v skupnosti (kot jih je vključeval tudi naš), na katerih se bo še bolj kot na okrogli mizi leta 2016 zdelo, da se humanistični diskurzi krepitev dostojanstva ter svobode razvrednotenih družbenih skupin in posameznikov

drobijo v prah pod težo diskurzov varovanja moralno neoporečne in močne večine ter diskurzov oboleznjevanja tistih, ki se v sistem intenzivnega izčrpavanja človeških virov za maksimiziranje profita iz različnih razlogov ne vključujejo.

Glede na pomen in obsežen doprinos, ki ga imajo akterke in akterji s fakultete za socialno delo na polju deinstitutionalizacije, je prvi izmed člankov (avtoric in avtorja Rafaelič, Ficko in Flaker) posvečen pregledu strokovnih, znanstvenih ter političnih prizadevanj v tej smeri do danes in njihovemu kritičnemu ovrednotenju. Ponuja uvid v različne dejavnike, ki so te procese doslej bodisi spodbujali bodisi zavirali, pri čemer lahko služi kot potencialna podlaga za oblikovanje prihodnjih sistemskih vizij na tem področju.

Sledi pet člankov, ki vsi izhajajo iz akcijsko-raziskovalnega projekta, katerega del je bil tudi tabor. Avtorice in avtorji teh petih prispevkov (vključno z avtoricama tega uvodnika) smo bili aktivni udeleženci procesa in smo kot raziskovalci oz. raziskovalke z udeležbo med procesom definirali različne ključne teme, ki jih v člankih osvetljujemo.¹ Pri tem izhajamo iz različnih aspektov obsežnega kvalitativnega gradiva, ki je nastajalo v enem letu.

Članek avtoric Irene Bilčič, Helene Ločniškar in Mojce Sovdat predstavlja smiselno podlago naslednjim štirim, saj sistematično predstavi potek tabora po dnevih in odpre nekatere ključne teme, ki so se kot vsebina refleksij in pogovorov kristalizirale ter nadgrajevale iz dneva v dan. Sledi članek avtorice Maruše Bertoncelj, ki procese deinstitutionalizacije poveže z vidikom moči in razmišlja o potrebnih premikih z vidika le-te. V razmislek vplete vidik ranljivosti kot posledico velike oddaljenosti od izvorov negotovosti, ki jo totalne institucije vzdržujejo, pri čemer se naslanja na Crozierovo pojmovanje boja za moč. Naslednji je članek avtorja Janeza Kaca, ki s pomočjo analize interakcij med različnimi akterji akcijsko-raziskovalnega procesa osvetljuje mikroideologije institucionalnega

¹ Poleg vseh omenjenih so bili ključni del procesa še nekateri, katerih člankov v tej številki ni, posredno pa so v njih prisotni kot so-snovalci celotnega procesa ali njegovih ključnih delov: Zala Rejc, Anamarija Šušteršič, Katarina Rugar, Nina Soršak, Anja Mislej, Kaja Leskovšek, David Gobbo, Juš Škraban, Bojan Dekleva, Matej Žalig, Nejc Maričič, Alenka Kobolt, Anže Trček in še nekateri drugi, ki so sodelovali v delu procesa.

sistema, ki prav preko jezika, prakticiranega skozi interakcije, vztraja skozi čas. Za pomembno referenco vzame Hrastovške anale (1989), ki analizirajo podobne procese pred 30 leti, ter ugotavlja, da so generativne teme tedaj in danes presenetljivo podobne ter danes nič manj pereče kot tedaj.

Avtorica Lucija Klun se v svojem prispevku obrne od pogosto analiziranega vidika institucije kot segregiranega prostora k času in dokazuje, kako je tudi čas podrejen oblastnim razmerjem in s tem v vlogi oddaljevanja stanovalcev ter stanovalk zavoda od sveta zunaj institucije. Če je čas polje raznolikih in konfliktnih percepcij, ki se med seboj borijo za moč, ni nič drugače s prostorom. Komplementarno lahko beremo naslednji članek avtorja Luke Piletiča, ki prikazuje doživljanje prostorov s strani stanovalcev in stanovalk zavoda, pri čemer se naslanja na humanistično-geografsko formulacijo občutka prostora. Oba zadnja članka se iztečeta v sporočilo, kako ključno je pri procesih deinstitucionalizacije naslavljeni obe dimenziji, tako čas kot prostor.

Članki so med seboj prepleteni v povezano celoto, z različnih vidikov pletejo razmisleke o deinstitucionalizaciji, pri čemer črpajo iz intenzivne in učno močne izkušnje procesa snovanja in soustvarjanja tabora. Naša želja je, da bi vsaj del za skupino pomembnih spoznanj s pomočjo člankov posredovali tudi širši strokovni javnosti in s tem pripomogli k temu, da diskusija zapiranja velikih ustanov kljub vsem oviram na poti ostaja živa na agendi.

Tematska številka se zaključi s člankom s tržaško izkušnjo preobražanja velikih ustanov v skupnostne oblike okrepljenega Lorenza Toresinija, ki prinaša zgodovinski pogled na zapiranje. S pogledom v preteklost lahko na nov način uzremo zgodovinske diskurze o brezumu, nezmožnosti, bolezni, norosti, prisili; pogled nazaj pa osveži tudi našo refleksijo sedanosti, da v njej lažje ugle damo inertne ostanke diskurzov, namenjenih razmejevanju ter zapiranju.

Spletli smo torej nekatere povezave v odnosih prostor – čas, moč – nemoč, odprto – zaprto, hierarhično – horizontalno, s tem pa stanje na tem področju prepletli z vizijami ali, če želite, sanjami. Vabimo vas k branju in vam želimo, da prebrano v vas spodbudi

nove razmisleke in vam vlije voljo do aktivnega strokovnega delovanja na tem področju.

VIRI:

- Dekleva, B., Bečaj, J., Brandon, D., Flaker, V., Kobolt, A., Krajncan, M., Skalar, V., Škrlj, J., Tizmonar, B., Tolar, J., Zagorc, S., Žorga, S. (1993). *Spreminjanje uresničevanja in uspešnosti načrta prenove zavoškega obravnavanja otrok in mladostnikov z monjami vedenja in osebnosti ter razvijanje sodobnejših oblik in vsebin dela v prenovljenih zavodih*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Flaker, V. in Urek, M. (ur.) *Hrastovski anali za leto 1987*. Ljubljana: RK ZSMS 1988.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Ošljaj, A., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., Žitek, N. (2015). *Priprava izhodišč deinstitucionalizacije v Republiki Sloveniji: končno poročilo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.
- Kranjčan, M. (2012). Deinstitucionalizacija na področju vzgojnih zavodov, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 40/250, 116–127.
- Ule, M. (2005). Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V V. Leskošek (ur.). *Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zaviršek, D., Krstulović, G., Leskošek V., Videmšek P., Bohinec M., Pečarič E., Jeseničnik, N. in Poropat K. (2015). *Analiza sistema institucionalnega varstva in možnosti nevladnih organizacij zagotavljanja storitve v skupnosti za uresničevanje deinstitucionalizacije v Sloveniji*. Ljubljana: YHD.

PREHOD K SKUPNOSTNIM OBLIKAM OSKRBE V SLOVENIJI

183

THE TRANSITION TO COMMUNITY-BASED CARE IN SLOVENIA

Andreja Rafaelič, *dr. soc. del.*

*Fakulteta za socialno delo, Topniška ulica 31, 1000 Ljubljana
andreja.rafaelic@fsd.uni-lj.si*

Katarina Ficko, *univ. dipl. soc. del.*

*Center za socialno delo Koper
ficko.katarina@gmail.com*

Vito Flaker, *dr. soc.*

*Fakulteta za socialno delo, Topniška ulica 31, 1000 Ljubljana
vito.flaker@fsd.uni-lj.si*

POVZETEK

Slovenija ima bogato zgodovino poskusov deinstitucionalizacije in razvoja skupnostnih služb, a nam kljub temu nikoli ni uspelo izvesti systemske deinstitucionalizacije. Številni poskusi, ki so jih spodbudili gibanja in akademiki, so ustvarili veliko znanja in tehnologijo deinstitucionalizacije ter metode za oskrbo v skupnosti. Hkrati so številni poskusi povzročili tudi izgorevanje akterjev in veliko skepse v deinstitucionalizacijo. Ob vseh poskusih se tako sistem kot zakonodaja nista spreminjala. Tako v Sloveniji še vedno večji del sredstev za dolgotrajno oskrbo namenjamo institucionalnemu varstvu, skupnostne službe pa ostajajo podhranjene. V času, ko se Slovenija pripravlja na črpanje sredstev iz evropskih strukturnih